

سرشناسه:	عبدالمحمدی، حسین، ۱۳۴۲
عنوان و نام پدیدآور:	درآمدی بر سیره اهل بیت (ع) / مؤلف حسین عبدالمحمدی
وضعیت ویراست:	ویراست ۲
مشخصات نشر:	قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)، ۱۳۹۸ = ۱۴۴۱ ق = ۱۳۹۸
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ع)
مشخصات ظاهری:	۳۵۱ ص
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۷۱۹-۶
وضعیت فهرست‌نویسی:	فینا
یادداشت:	ویراست قبلی: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)، ۱۳۸۹
یادداشت:	چاپ پنجم: ۱۳۹۹ (فینا)
یادداشت:	چاپ ششم: ۱۴۰۰
یادداشت:	کتابنامه: ص ۳۴۱ - ۳۵۱
موضوع:	خاندان نبوت -- سرگذشت‌نامه
موضوع:	Muhammad, Prophet, d. 632 -- Family -- Biography
موضوع:	خاندان نبوت -- فضایل
موضوع:	Muhammad, Prophet, d. 632 -- Family -- Virtues
شناسه افزوده:	جامعه المصطفی (ع) العالمية، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)
شناسه افزوده:	Almustafa International University Almustafa International Translation and Publication center
شناسه افزوده:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی (ع)
رده‌بندی کنگره:	BP۲۵
رده‌بندی دیویی:	۲۹۷/۹۳۱
شماره کتابشناسی ملی:	۶۰۹۹۵۸۹

BA۰۱۲۵

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

درآمدی بر سیره اهل بیت (ع)
 مؤلف: حسین عبدالمحمدی
 ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)
 ● چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی (ع) ● شمارگان: ۵۰۰

مراکز پخش

۰۲۵ ◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸؛
 تلفن: ۳۷۸۳۹۳۰۵ / (داخلی ۱۰۵) / تلفکس: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴
 ▶ ایران، قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالالاریه. تلفن: ۳۲۱۳۳۱۰۶ - ۰۲۵

pub_almustafa @   <http://buy-pub.miu.ac.ir> miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: سید محمدرضا جعفری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

با توجه به هزینه‌ها و مشکلات عدیده، هر شخص حقیقی یا حقوقی که اقدام به چاپ، بازنویسی، کپی، تکثیر یا هرگونه برداشت جهت تهیه کتاب و تبدیل آن به جزوه، cd، فایل الکترونیکی pdf، اسکن، عکسبرداری و یا انتشار در فضای مجازی نماید، شرعاً مجاز نمی‌باشد و پیگرد قانونی خواهد داشت.

درآمدی بر سیره اهل بیت عليهم السلام

حسين عبدالمحمدي

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی صلى الله عليه وآله

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد. جهانی شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد. بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم العالمیة» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم

پیش‌گفتار

حمد و سپاس خداوند بزرگ را سزااست که سرشت انسان را الهی آفرید و خیر و شر را به او الهام کرد، و به او قدرت تشخیص حق و باطل عنایت فرمود تا خود را از تباهی‌ها و پلیدی‌ها نجات دهد. و پیشوایانی برای هدایت او فرستاد تا راه رستگاری را به او نشان دهند و به عنوان الگوهای معصوم، چگونه زیستن را به او بیاموزند. و درود بی‌پایان بر پیامبران الهی مخصوصاً پیامبر خاتم حضرت محمد ﷺ و اهل بیت پاک و مطهرش  که برای هدایت انسان از هیچ کوششی دریغ نکردند. و رحمت و مغفرت خداوند بر عالمان پارسا و پرهیزکار، از شیخ مفید تا امام خمینی رحمته‌الله‌علیه که با فداکاری و جان‌فشانی، اسلام را از بدعت‌ها و تحریف‌ها حراست نمودند و در تبیین و گسترش آن کوشیدند.

اما بعد

با توجه به این‌که بیش از ده سال از چاپ نخست کتاب «درآمدی بر سیره اهل بیت علیهم‌السلام» می‌گذشت و اشکالات و نواقصی در آن وجود داشت، لازم بود که مورد بازنگری قرار گیرد و چاپ چهارم آن با ویرایش جدید ارائه شود. این مهم در طول سال ۹۸-۱۳۹۷ انجام شد. در ویرایش جدید چند تغییر صورت گرفت:

۱. یک فصل با عنوان «سیره اقتصادی» به کتاب افزوده شد تا سیره اهل بیت علیهم‌السلام در چهار ساحت زندگی، یعنی: فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مطرح شده باشد.

۲. مطالبی در فصل اول در دو بخش تکرار شده بود که انسجام یافت و در همین بخش، منابع تحقیق از پایان فصل به اول فصل منتقل گردید.
 ۳. در بخش فرهنگی، مقدمه‌ای درباره جایگاه فرهنگ و اهمیت آن مطرح شد.
 ۴. در فصول مختلف، مطالب، از نظر منابع، غنی‌سازی شد و تحقیقات جدیدی نیز معرفی گردید.
 ۵. در بخش «سیره عبادی» اصول جدیدی در سیره اهل بیت علیهم السلام همراه با نمونه‌های تاریخی ارائه شد.
- در پایان لازم می‌دانم از مدیر محترم پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی صلی الله علیه و آله جناب حجت الاسلام والمسلمین حسن رضایی و عزیزانی که در اداره تدوین متون و انتشارات جامعه المصطفی در به ثمر رسیدن این اثر زحمت کشیدند، سپاس‌گزاری کنم.
- همچنین از اساتید ارجمند جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر محمدرضا جباری و جناب آقای دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی به خاطر قبول زحمت ارزیابی کتاب، قدردانی و تشکر می‌کنم و از خداوند منان برای همگان توفیق روزافزون و سلامتی خواستارم.

حسین عبدالمحمدی

تیرماه ۱۳۹۸

فهرست

مقدمه	۱۵
فرضیه‌های تحقیق	۲۰
اهداف تحقیق	۲۰
پیشینه تحقیق	۲۲
مهم‌ترین مآخذ و منابع سیره اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small>	۲۴
قرآن کریم و تفاسیر آن	۲۴
۱. منابع تفسیری	۲۵
الف) منابع تفسیری شیعه اثناعشری	۲۵
ب) منابع تفسیری اهل سنت	۲۵
۲. منابع روایی	۲۶
الف) الکافی	۲۷
ب) من لا یحضره الفقیه	۲۸
ج) تهذیب و استبصار	۲۸
د) نهج البلاغه	۲۹
ه) صحیفه سجادیه	۲۹
و) الخصال	۳۰
ز) امالی شیخ صدوق	۳۰
ح) امالی شیخ مفید	۳۰
ط) امالی شیخ طوسی	۳۱
ی) الاحتجاج علی اهل اللجاج	۳۲

ک) بحار الانوار	۳۲
ل) وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه	۳۳
۳. منابع تاریخی	۳۴
الف) منابع تاریخی مربوط به سیره نبوی	۳۴
یکم: الطبقات الكبرى	۳۴
دوم: الشمائل النبویه	۳۵
سوم: عمل الیوم و اللیله	۳۶
چهارم: اخلاق النبی <small>صلی الله علیه و آله</small>	۳۷
پنجم: شرف النبی <small>صلی الله علیه و آله</small>	۳۸
ششم: شمائل النبی <small>صلی الله علیه و آله</small>	۳۸
هفتم: دلائل النبوه و معرفه احوال صاحب الشریعه	۳۸
هشتم: الانوار فی شمائل النبی المختار	۳۹
نهم: الشمائل بالنور الساطع الكامل	۳۹
دهم: اخلاق النبی <small>صلی الله علیه و آله</small> فی القرآن و السنه	۴۰
یازدهم: سنن النبی <small>صلی الله علیه و آله</small>	۴۰
دوازدهم: سیمای پیامبر خدا <small>صلی الله علیه و آله</small>	۴۱
سیزدهم: موسوعه النظرة النعمیم فی مکارم اخلاق الرسول الکریم <small>صلی الله علیه و آله</small>	۴۱
چهاردهم: شخصیه الرسول و دعوتیه فی القرآن الکریم	۴۲
پانزدهم: حدیث القرآن الکریم عن امام الانبیاء و خاتم المرسلین محمد <small>صلی الله علیه و آله</small>	۴۳
شانزدهم: محمد <small>صلی الله علیه و آله</small> فی القرآن	۴۳
هفدهم: سیدنا محمد رسول الله <small>صلی الله علیه و آله</small> شمائله الحمیده، خصاله المجیده	۴۳
هجدهم: شیوه فرماندهی پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>	۴۴
ب) منابع تاریخی زندگی اهل بیت پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>	۴۴
یکم: تواریخ و مناقب ائمه <small>علیهم السلام</small> / منابع شیعی	۴۴
دوم: تواریخ و مناقب ائمه <small>علیهم السلام</small> / منابع غیر شیعی	۴۵
سوم: کتاب های دلائل و معاجز	۴۸
چهارم: تک نگاری های تاریخ ائمه <small>علیهم السلام</small> / شیعی	۴۹

بخش اول: مبانی و مبادی سیره اهل بیت علیهم السلام

فصل ۱: تعریف مفاهیم	۵۳
سیره	۵۳
۱. سیره در لغت	۵۳
۲. سیره در اصطلاح	۵۴
۳. معنای سیره در این کتاب	۵۵
سنت	۵۶
۱. سنت در لغت	۵۶
۲. سنت در اصطلاح	۵۶
اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۵۷
۱. واژه اهل بیت <small>علیهم السلام</small> در لغت	۵۷
۲. اهل بیت <small>علیهم السلام</small> در اصطلاح	۵۸
۳. مراد از اهل بیت <small>علیهم السلام</small> در این کتاب	۶۱
واژه «اصول»	۶۲
فصل ۲: ضوابط بهره‌گیری از منابع تاریخی و روایی مربوط به سیره معصومان <small>علیهم السلام</small>	۶۳
عدم مخالفت با قرآن کریم	۶۵
ارزیابی اسناد روایات و اخبار	۶۶
بررسی شرایط زمان و مکان	۶۷
بررسی کلیه منابع	۶۷
عدم تنافی با عصمت و جایگاه اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۶۸
تحلیل و ارزیابی عقلی و منطقی	۶۸
ویژگی حوادث تاریخی	۷۱
چگونگی بهره‌برداری از سیره اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۷۱
فصل ۳: دلایل حجیت سیره اهل بیت <small>علیهم السلام</small> در مسائل سیاسی و اجتماعی	۷۵
اطلاق آیات و روایات	۷۶

۱. سنت پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله و سلم</small>	۷۶
۲. سنت اهل بیت پیامبر <small>علیهم السلام</small>	۷۹
اقتضای عصمت	۸۵
۱. برهان عقلی عصمت اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۸۶
۲. دلایل نقلی عصمت اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۸۶
الف) عصمت اهل بیت <small>علیهم السلام</small> از منظر قرآن	۸۶
یکم: آیه تطهیر	۸۷
دوم: آیه صادقین	۸۸
سوم: آیه اولی الامر	۸۹
ب) عصمت ائمه <small>علیهم السلام</small> از منظر پیامبر <small>صلی الله علیه و آله و سلم</small>	۹۳
یکم: حدیث ثقلین	۹۳
دوم: حدیث سفینه	۹۶
سوم: حدیث علی مع الحق	۹۸
چهارم: حدیث منزلت	۹۹
سیره متشرعان	۹۹
۱. امور عبادی	۱۰۰
۲. مسائل سیاسی - اجتماعی	۱۰۱
دلایل حجیت سیره فاطمه زهرا <small>علیها السلام</small>	۱۰۸
فصل ۴: بررسی پرسش‌ها و شبهه‌ها	۱۱۱
دلایل جاودانگی سیره اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۱۱۱
۱. هماهنگی سیره اهل بیت <small>علیهم السلام</small> با فطرت انسان	۱۱۲
۲. اطلاق ادله	۱۱۴
در چه ساحت‌هایی سیره اهل بیت <small>علیهم السلام</small> قابل پیروی نیست؟	۱۱۴
۱. ساحت روش‌های متغیر	۱۱۵
۲. ساحت ابزارها و وسایل	۱۱۶

۳. اختصاصات اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۱۱۷
۴. رفتار متشابه	۱۱۷
عصمت و علم لدنی اهل بیت <small>علیهم السلام</small> چگونه با اسوه بودن ایشان برای انسان غیرمعصوم سازگار است؟	۱۱۷
پیروی از اهل بیت <small>علیهم السلام</small> تقلید مذموم یا ممدوح؟	۱۲۴
با توجه به تفاوت سیره اهل بیت <small>علیهم السلام</small> با یکدیگر، آیا عمل به سیره آنان ممکن است؟	۱۲۶
استغفار و اعتراف به گناه در لسان اهل بیت <small>علیهم السلام</small> چگونه با عصمت و حجیت سیره ایشان سازگار است؟	۱۳۳
اعتراف امیرمؤمنان <small>علیه السلام</small> به جایزالخطا بودن، چگونه با عصمت او سازگار است؟	۱۳۵
آیاتی از «قرآن کریم»، ولایت را تنها از آن خدای متعال می‌دانند، این آیات چگونه با حجیت سنت و سیره نبوی سازگارند؟	۱۳۷
حجیت سنت ائمه <small>علیهم السلام</small> و مرجعیت دینی ایشان، چگونه با مسئله خاتمیت قابل جمع است؟	۱۴۰
بخش دوم: اصول برجسته در سیره اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	
درآمد	۱۴۷
فصل ۱: اصول برجسته در سیره معنوی و عبادی اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۱۵۱
معنویت و عبادت در قالب شریعت	۱۵۶
اخلاص در عبادت	۱۵۶
خضوع در عبادت	۱۶۰
اهتمام به عبادت	۱۶۱
اعتدال در عبادت	۱۶۵
گزینش مناسب‌ترین زمان و حالات برای عبادت	۱۶۷
۱. عبادت در آخر شب	۱۶۹
۲. بین الطلوعین	۱۶۹
ابتهاج در عبادت	۱۷۰
تقدم واجبات بر مستحبات	۱۷۱

انجام دادن پنهانی عبادات مستحبی	۱۷۲
پیوسته دیدن عبادات با اعمال دیگر	۱۷۲
فصل ۲: اصول برجسته در سیره فرهنگی اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۱۷۵
واژه فرهنگ	۱۷۸
اصول برجسته در سیره فرهنگی اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۱۸۰
۱. آموزش و تعلیم همگان	۱۸۰
۲. دعوت آگاهانه و با بصیرت	۱۸۴
الف) آگاهی نسبت به دین	۱۸۴
ب) آگاهی نسبت به شرایط زمان و مکان	۱۸۶
ج) آگاهی نسبت به مخاطب	۱۸۷
۳. صراحت در بیان اهداف	۱۸۹
۴. ارائه منطقی و مستدل دین	۱۹۰
۵. بیان فلسفه و کارکرد دستورات دینی	۱۹۴
۶. گفت وگو با پیروان مکاتب دیگر	۱۹۶
۷. انعطاف ناپذیری در برنامه های دینی	۲۰۱
۸. دعوت به دین، بدون چشم داشت مادی	۲۰۳
۹. ترویج فضایل با رفتار	۲۰۵
۱۰. هدایت پذیر دانستن همه انسان ها	۲۰۶
۱۱. توجه ویژه به نسل نو	۲۰۸
۱۲. حراست از تعالیم اسلام	۲۱۰
۱۳. توجه ویژه به مسائل اعتقادی و اخلاقی	۲۱۲
فصل ۳: اصول برجسته در سیره سیاسی اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۲۱۵
قدرت، ابزار خدمت	۲۱۸
ساده زیستی در عصر حاکمیت	۲۲۱
گزینش کارگزاران شایسته و توانمند	۲۲۶

احترام به افکار عمومی	۲۲۸
استخدام وسیله توسط اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۲۳۲
قانون محوری	۲۴۴
انتقادپذیری	۲۴۹
انسان محوری	۲۵۲
تعهد به اصول دینی	۲۵۴
امنیت همگانی	۲۵۶
فصل ۴: اصول برجسته در سیره اقتصادی اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۲۵۹
اهتمام به کار و کوشش	۲۵۹
رعایت احکام شرعی در فعالیت های اقتصادی	۲۶۵
شکر نعمت های الهی	۲۶۸
قناعت و دوری از اشرافیت و تجمل گرایی	۲۶۸
اعتدال در فعالیت های اقتصادی	۲۷۱
انفاق و احسان	۲۷۳
مبارزه با فساد اقتصادی	۲۷۵
فصل ۵: اصول برجسته در سیره اجتماعی اهل بیت <small>علیهم السلام</small>	۲۷۹
سیره اهل بیت <small>علیهم السلام</small> در معاشرت با مردم (مسلمان یا مشرک)	۲۸۰
۱. صداقت و یک رنگی	۲۸۰
۲. رعایت عدالت	۲۸۳
۳. رعایت حقوق اجتماعی افراد	۲۸۶
۴. وفای به عهد	۲۸۹
۵. یاری ستم دیده و دشمنی با ستمگر	۲۹۲
۶. همزیستی مسالمت آمیز	۲۹۶
۷. برخورد لاین و نرم در مقام دعوت و گفت و گو	۲۹۸
۸. عفو و گذشت در حقوق شخصی	۳۰۱

سیره اهل بیت <small>علیهم السلام</small> در معاشرت با مؤمنان	۳۰۷
۱. تکریم ویژه مؤمنان	۳۰۸
۲. تواضع نسبت به مؤمنان	۳۱۲
۳. رفع گرفتاری از مؤمنان	۳۱۶
الف) همنشینی با مؤمنان نیازمند	۳۲۲
ب) مواسات با مؤمنان	۳۲۳
سیره اهل بیت <small>علیهم السلام</small> در برخورد با کفار محارب و مسلمانان فاسق	۳۲۶
۱. مقابله با کفار محارب	۳۲۷
۲. برخورد با غارت گران بیت المال	۳۲۹
۳. برخورد با اخلال گران امنیت فکری و اجتماعی	۳۳۲
۴. مبارزه با توطئه گران براندازی نظام اسلامی	۳۳۵
۵. مبارزه با مروجان ابتدال	۳۳۵
الف) برخورد با شراب خوار	۳۳۶
ب) اجرای حدّ بر زناکار	۳۳۷
کتابنامه	۳۴۱

مقدمه

نقش «الگوها» و «اسوه‌ها» در تحولات فردی و اجتماعی، معنوی و مادی، نقشی بی‌همتا و بی‌نظیر است؛ شبیه‌سازی و دادن ضابطه فکری یا صدور احکام نمی‌تواند به اندازه تجسم و به عینیت در آوردن آن به صورت یک واقعیت زنده و ملموس، به عقل و اندیشه، ثبات و نیرو بخشیده و به دل و جان انسان اعتماد و یقین عطا کند؛ زیرا دلیل عقلی یا نقلی فقط می‌تواند انسان را قانع کند و بر او حاکم شود، اما تجسم اندیشه، به او اطمینان و آرامش می‌بخشد. دقیقاً بر اساس این قاعده است که حضرت ابراهیم علیه السلام از خداوند متعال درخواست کرد معاد و رستخیز را عیناً به او بنمایاند:

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أُولِمُ تُوْمِنُ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾

گفت: «مگر ایمان نیاورده‌ای؟» پاسخ داد: «چرا، ولی می‌خواهم قلبم آرامش یابد».

تحولات مثبت یا منفی که در جهان بشریت رخ داده، بیش از آن‌که مدیون نظریه‌های علمی باشند، مرهون الگوهایی است که توانسته‌اند آن نظریه‌ها را به خوبی عملی کنند. گواه این مدعا نهضت الهی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم است. تحوّل همه جانبه و فراگیری که به برکت آن نهضت، در مردم حجاز و سپس دیگر مناطق رخ داد؛ بی‌گمان مدیون اندیشه‌های بلند و ارزش‌های والایی بود که بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم با خود به ارمغان آورد؛ اما مهم‌تر از آن، الگوهای شایسته‌ای بودند که در عمل، آن اندیشه‌ها و ارزش‌ها را عینیت می‌بخشیدند.

آنچه جای تأمل است این که چگونه این تحوّل شگرف در مردم بدوی حجاز به وجود آمد؟ و به راستی چه انگیزه‌ای باعث شد تا افرادی که برای لقمه نانی رقیب خود را می‌کشتند و یا فرزند معصوم خویش را زنده به گور می‌کردند، چنان تربیت شوند که به خاطر آرمان‌هایی که به آن ایمان آورده بودند، خانه و کاشانه خود را ترک و با نزدیکان خویش بجنگند و با جان خویش از شمشیر دشمنان جامعه و انسانیت استقبال کرده، تا دیگران در امنیت به سر برند؟^۱

آری، اگر عرب تازه مسلمان از نظر فهم، به سطحی از فرهنگ نرسیده بود که معارف عمیق اسلام را درک کند، ولی می‌توانست با مشاهده «انسان کامل» سمبل آن اندیشه‌ها و ارزش‌ها را به نظاره نشسته و از آن الگو بگیرد.

و به همین جهت خداوند متعال بر بندگان خود مّنت نهاد و برگزیدگان معصوم خود را - که از هر گونه خطا و اشتباهی مبرا بوده و گفتار و رفتارشان در عالی‌ترین سطح کمال و شایستگی قرار داشت - به عنوان الگوهای ایده‌آل و کامل در همه ساحت‌های زندگی به آنان معرفی نمود. و به همین دلیل است که خداوند سبحان، در «قرآن کریم»، بر اسوه بودن انبیا^۲ تأکید فراوانی دارد.^۳ خداوند، با اشاره به این که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم الگوی تمام عیاری برای انسانیت است می‌فرماید: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾^۴

به راستی که برای شما و برای کسی که به خداوند و روز بازپسین امید و ایمان دارد و خداوند را بسیار یاد می‌کند، در پیامبر خدا سرمشق نیکویی هست.

۱. صحیفه سجاده، دعای چهارم.

۲. ر. ک: ممتحنه، آیه ۴؛ مریم، آیه ۵۱؛ ص، آیه ۴۸؛ انعام، آیه ۴۸؛ لقمان، آیه ۱۲؛ یس، آیه ۲۰؛ غافر، آیه ۲۸؛

فتح، آیه ۲۹؛ کهف، آیه ۱۳ و شعراء، آیه ۵۰.

۳. ر. ک: محمدتقی مصباح یزدی، نقش تقلید در زندگی انسان، ص ۳۸ - ۴۳.

۴. احزاب، آیه ۲۱.

قرآن ابراهیم علیه السلام را سمبل و الگوی مبارزه با شرک و مشرکان معرفی نموده و می‌فرماید:

﴿قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَاءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ﴾^۱

برای شما در ابراهیم و همراهان او سرمشقی نیکوست، هنگامی که به قوم خود گفتند: «ما از شما و آنچه به جای خداوند می‌پرستید، بری و برکناریم، و با شرک ورزیدن شما مخالفت می‌کنیم و همواره در میان ما و شما دشمنی و کینه پدید آمده است تا آن‌که فقط به خداوند ایمان آورید.

خداوند، همسر فرعون را به عنوان الگویی که محیط فاسد نتوانست گوهر انسانیت او را برباید معرفی نموده و نیز درباره حضرت مریم علیها السلام به عنوان الگوی زنان پاک دامن می‌فرماید:

﴿وَصَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ * وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا مِنَ الْقَانِنِينَ﴾^۲

و نیز خداوند درباره مؤمنان مثالی می‌زند و آن همسر فرعون است که [در اوج سختی کشیدن] گفت: «پروردگارا! برای من در نزد خود، خانه‌ای در بهشت بنا کن و مرا از شر فرعون و کارهای او رهایی ده، و از قوم ستمکار نجاتم بخش! و نیز مریم دختر عمران را که پاکدامنی ورزید، آن‌گاه از روح خویش در او دمیدیم، و سخنان پروردگارش و کتاب‌های او را تصدیق کرد، و از فرمانبرداران بود.

قرآن، همچنین، حضرت یوسف علیه السلام را به عنوان الگوی عفت و پاکدامنی معرفی می‌کند:

۱. ممتحنه، آیه ۴.

۲. تحریم، آیه ۱۱ و ۱۲.

﴿وَرَأَوْنَاهُ الَّذِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَعَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴾^۱

و زنی که او [یوسف] در خانه اش بود، از او کام خواست، و [یک روز، همه] درها را بست و [به یوسف] گفت: «بیا که برای تو آماده شده ام». [یوسف] گفت: «پناه بر خدا؛ او [شوهرت] سرور من است و به من منزلتی نیکو داده است؛ آری ستمکاران رستگار نمی شوند».

امام علی علیه السلام با توجه به این نکته است که وقتی می خواهد مردم را به زهد و پارسایی دعوت کند، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را مثال می زند و می فرماید:

وَلَقَدْ كَانَ فِي رَسُولِ اللَّهِ كَافٍ لَكَ فِي أَسْوَةٍ وَدَلِيلٌ لَكَ عَلَى ذَمِّ الدُّنْيَا وَعَيْبِهَا وَكَثْرَةِ مَخَازِيهَا وَمَسَاوِيهَا... فَتَأْتِسُ بِبَيْتِكَ الْأَطْيَبِ الْأَطْهَرِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ - فَإِنَّ فِيهِ أَسْوَةٌ لِمَنْ تَأْتَى وَعِزَاءٌ لِمَنْ تَعَزَى؛^۲

برای تو کافی است که راه و رسم زندگی پیامبر اسلام را اطاعت نمایی، تا راهنمای خوبی برای تو در شناخت بدی ها و عیب های دنیا و رسوایی ها و زشتی های آن باشد؛ ... پس به پیامبر پاکیزه و پاکت اقتدا کن، که راه و رسم او الگویی است برای الگو طلبان، و مایه فخر و بزرگی است برای کسی که خواهان بزرگواری باشد.

بنابراین، معرفی الگوهای ایده آل اسلام، یعنی اهل بیت علیهم السلام که تجسم عینی تعالیم اسلام هستند امری بایسته و لازم است. و مسئله این پژوهش بررسی سیره اهل بیت علیهم السلام در زندگی فردی و اجتماعی است. البته باید توجه داشت که مراد از سیره، استخراج جزئیات زندگی و امور عرفی نیست (زیرا این امور تحوّل پذیرند)؛ بلکه مراد، قواعد و اصول کلی ثابتی است که حاکم بر زندگی آن اولیای الهی بوده است. و همواره ثابت هستند.

۱. یوسف، آیه ۲۳.

۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۵۹.

یادآوری این نکته ضروری است که مسئله این تحقیق، بسیار گسترده و نیازمند یک گروه پژوهشی و کار وسیعی است که این قلم فعلاً در صدد آن نیست. آنچه در این پژوهش دنبال می‌شود تهیه یک کتاب آموزشی برای کارشناسی ارشد رشته تاریخ اسلام و اهل بیت علیهم‌السلام است. و با توجه به محدودیت‌هایی که در یک متن آموزشی وجود دارد سعی نویسنده بر آن است تا اصول برجسته‌ای که در سیره اهل بیت علیهم‌السلام در زمینه‌های گوناگون وجود داشته به اختصار بررسی نماید. البته قبل از ورود به بحث سیره در حدّ ضرورت، مبانی و مبادی سیره اهل بیت علیهم‌السلام نیز بررسی می‌گردد.

بنابر این سؤالات این تحقیق عبارتند از:

الف) سؤال اصلی

اصول برجسته در سیره سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی اهل بیت علیهم‌السلام کدامند؟

ب) سؤال‌های فرعی

۱. اصول برجسته در سیره عبادی اهل بیت علیهم‌السلام کدامند؟
۲. اصول برجسته در سیره سیاسی اهل بیت علیهم‌السلام چیست؟
۳. اصول برجسته در سیره فرهنگی اهل بیت علیهم‌السلام کدامند؟
۴. اصول برجسته در سیره اجتماعی اهل بیت علیهم‌السلام چیست؟
۵. اصول برجسته در سیره اقتصادی اهل بیت علیهم‌السلام کدامند؟

ج) سؤال‌های فرعی‌تر

۱. دلایل حجیت سیره اهل بیت علیهم‌السلام کدامند؟
۲. با توجه به این‌که اهل بیت علیهم‌السلام انسان‌های برتر هستند چگونه می‌توان به سیره آنان تأسی کرد؟
۳. در چه زمینه‌هایی می‌توان به سیره اهل بیت علیهم‌السلام تأسی نمود؟
۴. با توجه به نقش زمان و مکان در سیره اهل بیت علیهم‌السلام و صدور رفتارهای متضاد از

آنان، چگونه می‌توان به سیره آن اولیای الهی تمسک نمود؟
۵. آیا اعتقاد به خاتمیت حضرت محمد صلی الله علیه و آله با اعتقاد به حجیت سنت و سیره اهل بیت علیهم السلام، سازگار است؟

فرضیه‌های تحقیق

۱. اهل بیت علیهم السلام در روابط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خود از اصول خاصی پیروی کرده‌اند و رفتار ایشان تجسم عینی تعالیم اسلام است و آنان الگوهای کامل و جامع اسلام هستند که بر مؤمنان واجب است از ایشان پیروی نمایند؛
۲. براساس دلایل نقلی و عقلی، سیره اهل بیت علیهم السلام حجیت دارد؛
۳. از آن‌جا که سیره اهل بیت علیهم السلام مطابق تعالیم اسلام و نیز منطبق با فطرت است، کهنگی در آن راه ندارد و در عصر حاضر بلکه در هر زمان نیز می‌تواند به عنوان الگو مورد توجه قرارگیرد؛
۴. اهل بیت علیهم السلام انسان‌های برتر هستند نه برتر از انسان؛ و سیره آنان می‌تواند الگوی زندگی بشریت باشد؛
۵. در تمام قلمروهای زندگی اعم از عبادی، سیاسی و اجتماعی می‌توان به سیره اهل بیت علیهم السلام تمسک کرد؛
۶. تفاوت سیره هر کدام از اهل بیت علیهم السلام یا دیگری، به خاطر شرایط مختلفی است که ایشان در آن به سر برده‌اند و با اصول ثابت در سیره آن اولیای الهی منافات ندارد؛
۷. حجیت سیره ائمه علیهم السلام با مسئله خاتمیت منافات ندارد.

اهداف تحقیق

اهداف تحقیق در یک نگاه کلی عبارت است از:

۱. سیره اهل بیت علیهم السلام تجسم عینی تعالیم قرآن کریم و سنت نبوی است و شناخت سیره آن اولیای الهی یکی از مهم‌ترین راه‌های شناخت مکتب اسلام در ابعاد فردی و اجتماعی محسوب می‌شود. بنابر این، سیره‌پژوهی نوعی اسلام‌شناسی در قالب شناخت رفتار معصومان علیهم السلام است.

۲. اهل بیت علیهم السلام در شرایط گوناگون سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زندگی می‌کردند. گاهی به عنوان حاکم و رئیس حکومت اسلامی انجام وظیفه کردند، گاهی به عنوان یک شهروند با حاکم ستمگر مواجه شدند و در این زمان گاهی تقیه کردند و گاهی شمشیر کشیدند. نحوه عملکرد آنان در شرایط مختلف و موضع‌گیری‌های ایشان نسبت به تحولات، می‌تواند به عنوان الگویی برای مسلمانان مطرح شود و در حل و فصل امور و برای موضع‌گیری صحیح به ایشان کمک کند.

۳. در مواردی پیروان مذاهب اسلامی و گاهی پیروان یک مذهب با یکدیگر در برداشت از «قرآن» و گفتار اهل بیت علیهم السلام اختلاف دارند. سیره عملی اهل بیت علیهم السلام می‌تواند به حل این‌گونه مسائل کمک کند. گرچه سوء برداشت از «قرآن» و سنت در طول تاریخ اسلام مطرح بوده است؛^۱ اما این امر در عصر حاضر با مطرح شدن «هرمنوتیک» و قرائت‌های مختلف دینی، گسترش یافته است و لذا سیره نبوی و علوی بیش از گذشته می‌تواند به دستیابی به معارف اسلامی و نزدیکی پیروان مذاهب اسلامی کمک کند.

۴. سیره اهل بیت علیهم السلام در تبیین جهت صدور، حل روایات متعارض،^۲ تأیید

۱. امام علی علیه السلام به معاویه نوشت: «قَدْ ابْتَلَانِي اللَّهُ بِكَ وَ ابْتَلَاكَ فِي فَجَعَلْ أَحَدَنَا حُجَّةً عَلَى الْآخَرِ فَعَدَوْتَ عَلَيَّ الدُّنْيَا بِتَأْوِيلِ الْقُرْآنِ». (نهج البلاغه، نامه ۵۵). و همانا خداوند مرا به تو، و تو را به من آزمود، و یکی از ما را بر دیگری حجت قرار داد. تو با تأویل «قرآن» به دنیا روی آوردی.

۲. ر.ک. الشریف المرتضی، رسائل، ج ۱، ص ۹.

روایاتی که از نظر سند مشکل دارند، احکام متغیر و ثابت و نقش زمان و مکان در استنباط احکام شرعی به فقهای عظام کمک می‌نماید.^۱

۵. آشنایی با شیوه زندگی اهل بیت علیهم السلام به عنوان الگوهای اخلاق و معنویت که مسیر قرب الی الله را طی کرده و به قله‌های بلند کمال رسیده‌اند، می‌تواند سرمشق انسان‌ها برای تعالی روحی و اخلاقی قرار گیرد. مخصوصاً در این روزگار که بازار عرفان‌های کاذب داغ است توجه به سیره معنوی اهل بیت علیهم السلام می‌تواند ما را در انتخاب درست مسیر قرب الهی کمک کند.

پیشینه تحقیق

مسلمانان برای نوشتن سنت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم و تاریخ زندگی آن حضرت و اهل بیت بزرگوارش علیهم السلام تلاشی تحسین‌برانگیز انجام داده‌اند^۲ و تقریباً معادل گفتار اهل بیت علیهم السلام به‌ویژه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم، در کتب روایی و تاریخی رفتار و سیره آنان ضبط شده است. اما آن‌طور که گفتار ایشان مورد توجه و بررسی فقها و اندیشمندان دینی قرار گرفته است، به سیره آن اولیای الهی پرداخته نشده است.

مورخان، مربیان اخلاق و سیاستمداران امامیه (در دوران متأخر)، به سیره نبوی و علوی پرداخته‌اند؛ اما فقهای امامیه گرچه در اصول فقه حجیت سیره نبوی و

۱. شهید مطهری رحمته الله علیه در این باره می‌نویسد: «همان‌طور که سخنان پیغمبر ما عمیق است، رفتار پیغمبر ما آن قدر عمیق است که از جزئی‌ترین کار پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم می‌شود قوانین استخراج کرد. یک کار کوچک پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم یک چراغ است، یک شعله است، یک نورافکن است برای انسان تا مسافت‌های بسیار را نشان دهد. (ر.ک. مرتضی مطهری، سیری در سیره نبوی، ص ۴۶-۴۸).

۲. جهت آگاهی از آثاری که درباره اهل بیت علیهم السلام تدوین شده است. ر.ک: عبد الجبار الرفاعی، معجم ما کتب عن الرسول و اهل البيت علیهم السلام، (این کتاب که در یازده جلد منتشر گردید، ۱۴۲۰۶ عنوان کتاب، درباره اهل بیت علیهم السلام را معرفی کرده است) و عبدالعزیز طباطبائی، اهل البيت في المكتبة العربية.

اهل بیت علیهم السلام را پذیرفته‌اند، اما در عمل، کمتر در استدلال‌های خود به سیره تمسک کرده‌اند. یکی از دلایل این امر آن است که آنچه در درجه اول از نظر فقهی اهمیت دارد، سند روایت و حکایت است که باید با ضوابط و ادله حجیت خبر-که در علم اصول آمده است، -هماهنگ باشد تا بتوان در یک مسئله فقهی مربوط به حلال و حرام روی آن تکیه کرد؛ اما بسیاری از گزارش‌های مربوط به سیره، فاقد این خصوصیت است. البته این مشکل عمومیت ندارد و بخشی از گزارش‌های مربوط به سیره را می‌توان با ضوابط مدّ نظر فقها بررسی کرد؛ به‌ویژه در عصر حاضر با امکانات کتابخانه‌ای و نرم‌افزارهای رایانه‌ای، بیش از گذشته این امر میسر گردیده است. با توجه به گسترش شاخه‌های علوم و فراهم آمدن امکانات تحقیق، شایسته است با معیارها و ضوابط مطرح در اصول فقه، سیره نبوی و علوی از نظر سند و دلالت بررسی شود.

به‌هرحال مسلم است که تاکنون کاری جدی برای استفاده از سیره اهل بیت علیهم السلام در مسائل فقهی، سیاسی و اجتماعی انجام نگرفته است. خوشبختانه در سال‌های اخیر، درباره مبانی سیره اهل بیت علیهم السلام، حضرت آیت‌الله جوادی آملی در کتاب‌های «ادب فنای مُقربان» و «سیره رسول اکرم صلی الله علیه و آله در قرآن» و حضرت آیت‌الله مصباح یزدی در کتاب‌های «آفتاب ولایت» و «نقش تقلید در زندگی» مطالب خوبی مطرح کرده‌اند و به برخی از پرسش‌هایی که درباره سیره معصومان علیهم السلام مطرح است، پاسخ داده‌اند. همچنین درباره سیره اهل بیت علیهم السلام با رویکردهای گوناگون، آثاری خلق شده است؛ از جمله کتاب سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت علیهم السلام از آقایان داودی و حسینی نژاد که با رویکرد تربیتی تدوین شده و کتاب ارجمند «سیره نبوی» (منطق عملی) از آقای مصطفی دلشاد تهرانی که با استفاده از قرآن و سنت، اصول حاکم بر سیره را در چهار دفتر منتشر کرده است. همچنین کتاب‌های «سیره فردی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله» و سیره حضرت زهرا علیها السلام نیز که آقای محمدرضا جباری تدوین کرده‌اند، از این گونه آثار

است. همچنین اندیشوران معاصر با رویکردهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آثار ارزشمندی درباره سیره اهل بیت علیهم السلام نگاشته‌اند.

وجه تمایز این تحقیق با دیگر آثار، این است که مهم‌ترین پرسش‌هایی را که درباره سیره اهل بیت علیهم السلام مطرح شده، پاسخ می‌دهد و اصول مهمی که در سیره فرهنگی، سیاسی و اجتماعی اهل بیت علیهم السلام مورد اهتمام ایشان بوده است، در قالب متن آموزشی و در چند درس معین ارائه کرده است.

در این جا به اختصار به معرفی مهم‌ترین منابع سیره اهل بیت علیهم السلام که برخی از آن‌ها به عنوان پیشینه تحقیق نیز شمرده می‌شود و همه آن‌ها به گونه‌ای مورد توجه این قلم بوده است، می‌پردازیم.

مهم‌ترین مأخذ و منابع سیره اهل بیت علیهم السلام

منابع مربوط به سیره اهل بیت علیهم السلام در یک دسته‌بندی کلی، علاوه بر «قرآن»، به منابع «روایی» و «تاریخی» و از جهت نویسندگان آن به «شیعه» و «سنّی» تقسیم می‌شوند. در این جا مهم‌ترین منابع سیره را مرور می‌کنیم:

قرآن کریم و تفاسیر آن

«قرآن کریم» به عنوان مهم‌ترین منبعی که گزارش‌های آن قطعی‌الصدور است برای بررسی سیره نبوی اهمیت فوق‌العاده دارد. از این رو، بر تمام منابع دیگر مقدم بوده و به عنوان مهم‌ترین مأخذ آشنایی سیره شناخته می‌شود.

«قرآن کریم» گاه مطالبی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل کرده و یا برخی از ویژگی‌های او را یادآور شده است که می‌توان از آن‌ها به سیره آن حضرت پی برد. همچنین در مورد سیره ائمه علیهم السلام نیز می‌توان از قرآن استفاده کرد؛ برخی از آیات قرآن طبق روایات معتبر،

درباره ائمه علیهم السلام به ویژه امام علی علیه السلام نازل شده و مصداق آتم و کامل برخی از آیات، ائمه علیهم السلام هستند.

۱. منابع تفسیری

مهم ترین منابع تفسیری که در تدوین سیره اهل بیت علیهم السلام مفید هستند، عبارتند از:

الف) منابع تفسیری شیعه اثناعشری

۱. تفسیر العیاشی، از ابونصر محمد بن مسعود بن عیاشی سلمی سمرقندی (م ۳۲۰ ق).
۲. التبیان فی تفسیر القرآن، از ابوالجعفر محمد بن حسن طوسی (م ۴۶۰ ق).
۳. روض الجنان و روح الجنان، از جمال الدین ابوالفتح حسین بن علی رازی (م ۵۳۳ ق).
۴. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، از امین الاسلام ابوعلی فضل بن حسن طبرسی (م ۵۴۸ ق).
۵. کتاب الصافی فی تفسیر القرآن، از محمد بن مرتضی، مشهور به ملامحسن فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ ق).
۶. کنز الدقائق و بحر الغرائب، از محمد بن محمد رضا قمی مشهدی (م ۱۱۰۲ ق).
۷. نور الثقلین، از عبد علی بن جمعه عروسی حویزی (م ۱۱۱۲ ق).
۸. بیان السعادة فی مقامات العباد، از سلطان محمد بن حیدر جنابذی گنابادی (م ۱۳۲۷ ق).
۹. المیزان فی تفسیر القرآن، از محمد حسین طباطبائی (م ۱۳۶۰ ق).

ب) منابع تفسیری اهل سنت

۱. جامع البیان فی تفسیر القرآن، از ابوجعفر محمد بن جریر طبری (م ۳۱۰ ق).
۲. التفسیر الکبیر، از فخرالدین محمد بن عمر خطیب رازی (م ۶۰۶ ق).

۳. الدر المنثور من المأثور و غیر المأثور، از جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر سیوطی (م ۹۱۱ق).
۴. زاد المسیر فی علم التفسیر، از ابوالفرج عبدالرحمن بن علی جوزی (م ۵۹۷ق).
۵. التفسیر الکبیر، از تقی الدین احمد بن عبدالحلیم بن تیمیه (م ۷۲۸ق).
۶. تهنید التفسیر، از عبدالقادر بن شبیه الحمد (م ۱۴۰۲ق).
۷. احکام القرآن، از احمد بن علی رازی جصاص (م ۳۷۰ق).
۸. بحر العلوم، از نصر بن محمد بن احمد سمرقندی (م ۳۷۵ق).
۹. الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الاقاویل من وجوه التأویل، از جاراالله محمود بن عمر زمخشری (م ۵۳۸ق).
۱۰. مدارک التنزیل و حقائق التأویل، از احمد بن محمود نسفی (م ۷۱۰ق).
۱۱. روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، از شهاب الدین ابوالفضل محمود آلوسی بغدادی (م ۱۲۷۰ق).
۱۲. جامع الاحکام القرآن، از ابو عبدالله محمد بن احمد قرطبی انصاری (م ۶۷۱ق).
۱۳. جواهر الحسان فی تفسیر القرآن، از ابوزید عبدالرحمن بن محمد بن مخلوف ثعالبی (م ۸۷۵ق).
۱۴. اضواء البیان فی ایضاح القرآن بالقرآن، از محمد بن امین بن محمد مختار جکنی شقیطی (م ۱۳۹۳ق).

۲. منابع روایی

در کتاب‌های روایی شیعه و سنی مطالب فراوانی درباره سیره اهل بیت علیهم السلام مطرح شده است؛ لذا در شناخت اهل بیت علیهم السلام و سیره آنان کتاب‌های روایی، نقش بسزایی دارند؛ اما در بسیاری از این آثار، سیره اهل بیت علیهم السلام به طور مستقل مطرح نشده است؛

گرچه در فصول و ابواب مختلف به مناسبت موضوع بحث، همان‌طور که قول معصوم مدّ نظر نویسندگان بوده، فعل و تقریر معصوم نیز مورد توجه قرار گرفته است؛ از این رو در بررسی سیره اهل بیت علیهم‌السلام این نوع کتاب‌ها اهمیت بسیاری دارند. در برخی از کتاب‌های روایی، دسته‌بندی روایات به گونه‌ای انجام گرفته است که دسترسی به سیره از طریق آن‌ها آسان‌تر است. کتاب گران‌سنگ «بحارالانوار» از این دسته کتاب‌ها به شمار می‌رود که تاریخ و سیره هر یک از اهل بیت علیهم‌السلام در مجلدات خاص به صورت مستقل مورد بررسی قرار گرفته و در بررسی سیره، به راحتی می‌توان از آن بهره جست.

در این بخش، مهم‌ترین کتاب‌های روایی شیعه و سنی که در شناخت و معرفی سیره اهل بیت علیهم‌السلام مفیدند را به اختصار معرفی می‌کنیم:

الف) الکافی

مؤلف کتاب «الکافی»، ثقة الاسلام شیخ ابوجعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی رازی (م ۳۲۹ ق) است که بیست سال از عمر پربرکت خود را صرف گردآوری احادیث این کتاب کرده و حدود شانزده هزار روایت را در سه بخش اصول، فروع و روضه جای داده است.

«الکافی» نخستین کتاب جامع روایی شیعه است که احادیث را از اصول اولیه گردآوری و تنظیم نموده است. اصول کافی شامل روایاتی در موضوعات مختلف اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی و... می‌باشد.

دقت نظر، تتبع وسیع، دسته‌بندی مناسب مطالب، ایجاد عناوین و سلیقه زیبای مؤلف، اثر او را به کتابی منحصر به فرد در جوامع روایی شیعه تبدیل کرده است؛ چنان‌که بیش از پنجاه اثر در شرح و ترجمه و تعلیق «الکافی» نگاشته شده

است که از جمله مهم‌ترین شرح‌های آن، «مرآة العقول» از علامه مجلسی در ۲۶ جلد و شرح ملا صالح مازندرانی در ۱۲ جلد است.

ب) من لایحضره الفقیه

این کتاب، یکی از ارزشمندترین منابع روایی شیعه به شمار می‌آید و یکی از چهار کتاب معتبر روایی شیعه است.

شیخ صدوق این کتاب را به درخواست یکی از سادات بزرگوار شهر «بلخ» به نام شریف الدین ابو عبد الله محمد بن حسین معروف به نعمت نگاشته است. او از شیخ صدوق درخواست کرده بود تا مانند کتاب «من لایحضره الطیب» محمد بن زکریای رازی در علم طب، کتابی در علم فقه به نگارش درآورد تا مورد استفاده کسانی قرار گیرد که به علما و فقهای بزرگ دسترسی ندارند و با مراجعه به آن بتوانند به احکام شرعی و وظایف خود آگاه گردند.

شیخ صدوق نیز با پذیرفتن این درخواست می‌فرماید:

«من در این کتاب بنا ندارم تا هر چه روایت شده را نقل نمایم، بلکه فقط روایاتی را می‌آورم که آنها را صحیح و معتبر دانسته و به آن فتوا می‌دهم و عقیده دارم که میان من و خداوند حجت است.»

ج) تهذیب و استبصار

از مشهورترین آثار حدیثی امامیه، کتاب «تهذیب الاحکام» اثر شیخ طوسی است. شیخ طوسی نگارش این مجموعه را قبل از ۲۸ سالگی و در زمان حیات استادش شیخ مفید آغاز کرده است.

«تهذیب الاحکام» شرح روایی کتاب «مقنعه» شیخ مفید است که روایات مورد اختلاف شیعه را در بر دارد. انگیزه اصلی نویسنده از نگارش این کتاب، حل اختلاف میان روایات فقهی و بیان تأویل آنهاست.

مؤلف، گزیده‌ای از احادیث اختلافی کتاب تهذیب الاحکام را همراه با وجه جمع آن‌ها در مجموعه دیگری به نام «الاستبصار فیما اختلف من الاخبار» گردآوری کرده است. «تهذیب و استبصار» به همراه کتاب «کافی» و کتاب «من لا یحضره الفقیه»، از منابع معتبر چهارگانه فقه شیعه هستند.

د) نهج البلاغه

از مشهورترین و معتبرترین منابع حدیث شیعه کتاب «نهج البلاغه» است که به کوشش سید رضی (م ۴۰۶ ق) جمع‌آوری و تدوین گردید. این کتاب حاوی سخنان و نامه‌های امیرمؤمنان علیه السلام می‌باشد. تنوع موضوعات آن اعجاب‌برانگیز است. معارف بلند توحیدی، ارزش‌های والای الهی، پند و اندرز و موعظه، بیان و تحلیل حوادث سیاسی-اجتماعی، از جمله مطالب مندرج در «نهج البلاغه» است. این کتاب در سه بخش، شامل: خطبه‌ها (سخنرانی‌ها)، کتب (نامه‌ها و رساله‌ها) و قصار الحکم (حکمت‌های کوتاه) تنظیم شده است. برای شناخت سیره امیرمؤمنان علی علیه السلام بخش نامه‌ها از اهمیت بیشتری برخوردار است.

ه) صحیفه سجادیه

«صحیفه سجادیه» - که از آن به «زبور آل محمد» و «انجیل اهل بیت علیهم السلام» یاد می‌شود - از مهم‌ترین منابع اسلامی است. این کتاب ارزشمند، مجموعه دعاهایی است که امام سجاد علیه السلام انشا فرموده و به دست مبارک فرزندش امام محمد باقر علیه السلام نگاشته شده است.

این کتاب از جهت سند، معتبر و انتساب آن به امام سجاد علیه السلام از امور مشهور در میان علمای شیعه است. از دعاهایی که امام سجاد علیه السلام ایراد کرده می‌توان به سیره آن بزرگوار پی برد.

و) الخصال

کتاب «الخصال»، حاوی مجموعه بدیعی از روایات است که توسط شیخ صدوق (م ۳۸۱ق) تنظیم و از زمان نگارش آن تاکنون به اعتبار و زیبایی ستوده شده است. شیخ صدوق در این کتاب، احادیثی را که مشتمل بر «شماره و عدد» بوده‌اند، گردآوری کرده و به ترتیب اعداد در ابواب مختلف آورده است.

ز) امالی شیخ صدوق

این کتاب، اثر شیخ صدوق، ابو جعفر، محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی است.

متن این کتاب همان متن احادیث است که با سلسله سند آورده شده. در این اثر تبحر شیخ بزرگوار، صدوق در جمع و حفظ احادیث فریقین شیعه و سنی به خوبی آشکار است.

موضوعات مختلفی در این کتاب مورد بحث قرار گرفته‌اند که بیشتر آن‌ها از ویژگی اخلاقی، تاریخی و فضایل خاندان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برخوردارند.

ح) امالی شیخ مفید

مهم‌ترین اثر حدیثی برجامانده از شیخ مفید، کتاب «امالی» است. امالی در اصطلاح به مجموعه روایاتی اطلاق می‌شود که استاد طی جلسات مستمر «املاء» کرده و شاگردان به ثبت و نگارش آن اقدام نموده‌اند. مهم‌ترین کتاب امالی در شیعه توسط شیخ صدوق، شیخ مفید، شیخ طوسی و سید مرتضی نگارش یافته‌اند که معتبرترین آن‌ها امالی شیخ مفید است.

«امالی شیخ مفید» از ۴۲ مجلس تشکیل شده که در ابتدای هر مجلس معمولاً تاریخ، روز و مکان تشکیل جلسه گزارش شده است. این جلسات بین سال‌های ۴۰۴

تا ۴۱۱ بیشتر در روز شنبه و در ماه رمضان تشکیل شده و روایات آن به اقتضای شرایط آن روز بیشتر در موضوع امامت و اخلاق است.

ط) امالی شیخ طوسی

این کتاب شامل روایاتی است که شیخ الطائفه در نجف اشرف طی جلسات منظمی برای شاگردان خود املا می‌کرده. اولین مجلس کتاب در سال ۴۵۵ هجری بوده و آخرین آن‌ها در سال ۴۵۸ هجری برقرار شده و از مجلس نوزدهم تا پایان کتاب روزهای جمعه بوده است.

گرچه کتاب «امالی» ترتیب موضوعی ندارد و از این جهت به دست آوردن یک موضوع خاص در کتاب مشکل به نظر می‌رسد؛ اما با گذری سریع به کتاب، خواننده درمی‌یابد که روایات اثبات ولایت و فضایل امیرالمؤمنین علیه السلام حجم زیادی از کتاب را در بر گرفته‌اند.

شیخ طوسی با دقت، تمام سلسله سند روایات را ذکر کرده و کمتر روایت مرسله یا مقطوعه در آن‌ها دیده می‌شود؛ بنابراین می‌توان چنین گفت که، امالی شیخ طوسی روایات منتخبی است که شیخ از بین هزاران روایت که در اختیار داشته، انتخاب نموده است.

کتاب «امالی» از حیث تنوع موضوعات بسیار جالب است؛ چرا که موضوعات آن از اصول دین و معرفه الله و فضایل معصومین و سیره نبوی تا ادعیه مأثوره و وقایع تاریخی و سیاسی مانند هجرت به حبشه و مقتل امام حسین علیه السلام و قیام مختار را دربر می‌گیرد. در کنار این روایات، روایات اخلاقی در موضوعات گوناگون و روایات آداب مانند آداب خوردن و آشامیدن و آداب مسجد نیز به چشم می‌خورد.

این کتاب دارای ۱۵۳۷ روایت است که در ۴۶ مجلس تنظیم شده‌اند.

ی) الاحتجاج علی اهل اللجاج

در میان مجموعه‌های مختلف حدیثی شیعه، کتاب «الاحتجاج» نوشته احمد بن علی طبرسی (م قرن ۶ ق) کتابی است که به نقل پاره‌ای از مباحثات، مناظره‌ها و استدلالاتی که پیشوایان معصوم علیهم السلام در شرایط زمانی و مکانی مختلف داشته‌اند پرداخته است. نویسنده در آغاز کتاب، فصلی را به بیان فضیلت گفت‌وگو و احتجاج و نیز، اهمیت استدلال و دفاع برهانی از دین اختصاص داده و پس از آن مجموعه‌ای از مناظرات و مباحثات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، فاطمه زهرا علیها السلام و ائمه اطهار علیهم السلام را به ترتیب تاریخ گردآورده است. در لابه لای کتاب، گفت‌وگوها و استدلال‌هایی از حضرت زینب علیها السلام و برخی از اصحاب ائمه علیهم السلام، مانند سلمان، ابوذر، مقداد، عمار، هشام بن حکم و نیز برخی از علما، همچون: شیخ مفید و سید مرتضی آمده است. در پایان کتاب نیز، پاره‌ای از توقیعات و مکاتبات امام زمان عجل الله تعالی فرجه درج شده است.

ک) بحارالانوار

جامع‌ترین کتاب روایی شیعه که به موضوعات غیرفقهی بیش از موضوعات فقهی پرداخته است، کتاب گرانقدر «بحارالانوار» تألیف علامه محمد باقر مجلسی رحمته الله علیه است. این کتاب در چاپ قدیم در ۲۵ جلد و در چاپ جدید در ۱۱۰ جلد منتشر شده است. «بحارالانوار» در واقع دایرة‌المعارف علوم شیعی است که هیچ محققى از مراجعه به آن بی‌نیاز نیست. مهم‌ترین ویژگی‌های بحارالانوار عبارتند از:

۱. «بحارالانوار» مجموعه‌ای از احادیث عقیدتی، اخلاقی، تاریخی، فقهی، تفسیری و... است.

۲. علامه مجلسی در هر عنوان ابتدا آیات مربوط به آن، سپس تفسیر آن‌ها را بیان نموده، آن‌گاه روایات مربوطه را نقل و پس از آن معضلات و مشکلات روایات را توضیح می‌دهد. توضیحات مرحوم علامه مجلسی در ذیل روایات، مشحون از فواید و دقت‌هایی

است که نشان از تتبع، تحقیق، دقت نظر، و شخصیت علمی مؤلف آن دارد.

۳. علامه مجلسی در این مجموعه، روایات صحیح، حسن، موثق و ضعیف را گردآوری نموده و در بسیاری موارد، خود، به عدم وثوق پاره‌ای از روایات اشاره کرده است؛ بنابراین استفاده از «بحارالانوار» برای کسانی مفید خواهد بود که تخصص لازم در شناخت حدیث - اعم از متن و سند کتاب - را داشته باشند.

۴. در تألیف این دایرةالمعارف حدود ششصد اثر شیعه و اهل سنت مورد استفاده قرار گرفته است؛ گرچه مؤلف در مقدمه کتاب فقط از ۳۷۸ کتاب نام برده است.

۵. مجلداتی از «بحارالانوار» به تاریخ اسلام و تاریخ ائمه علیهم‌السلام اختصاص دارد که در ضبط تاریخ زندگانی اهل بیت علیهم‌السلام و سیره ایشان نقش به‌سزایی دارند.

ل) وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعة

این کتاب که مهم‌ترین احادیث فقه شیعه را در ابواب مختلف دربردارد، محصول هجده سال تلاش و پشتکار محدث بزرگ شیعه، شیخ حر عاملی، از علمای قرن یازدهم هجری (۱۰۳۳ - ۱۱۰۴ق) است.

در این اثر، ۳۵۸۶۸ حدیث در ابواب مختلف فرایض، آداب و احکام گردآوری شده است.

مؤلف، احادیث کتاب را در پنجاه موضوع فقهی تنظیم کرده و در پایان کتاب، خاتمه مفصلی را در دوازده بند آورده است که در آن به ذکر مطالب بسیار ارزشمندی پیرامون مصادر، اسانید، رجال حدیث و مسائل دیگر پرداخته است.

دویست سال پس از شیخ حر عاملی، محدث خبیر میرزا حسین نوری تصمیم گرفت تا احادیث نادر دیگری را از برخی کتاب‌های روایی که یا در دسترس شیخ حر نبوده و یا تمامی آن‌ها را برای نقل حدیث معتبر نمی‌دانسته، گردآوری و در مجموعه‌ای به نام «مستدرک الوسائل» عرضه کند.

الجامع الصحيح (صحيح البخاری) از ابو عبدالله محمد بن اسماعیل بخاری
(م ۲۵۶ق)

الجامع الصحيح (صحيح مسلم) از ابوالحسن مسلم بن حجاج قشیری (م ۲۶۱ق)
السنن، از عبدالله بن عبدالرحمان دارمی سمرقندی (م ۲۵۵ق)
السنن، ابوعبدالله محمد بن یزید قزوینی، معروف به ابن ماجه (م ۲۷۳ق)
السنن، از ابوداود سلیمان بن اشعث سجستانی (م ۲۷۵ق)
السنن، از ابو عیسی محمد بن عیسی سوره ترمذی (م ۲۷۵ق)
السنن، از ابو عبدالله احمد بن شعیب نسائی (م ۳۰۳ق)

۳. منابع تاریخی

این دسته از منابع نیز از گستره بسیاری برخوردارند. در این جا مهم ترین آن ها را که مربوط به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم است، به اختصار معرفی نموده و منابع تاریخی مربوط به اهل بیت پیامبر علیهم السلام را فقط نام می بریم:

الف) منابع تاریخی مربوط به سیره نبوی

مهم ترین منابع که سیره نبوی را به طور مستقل مورد توجه قرار داده اند، عبارتند از:

یکم: الطبقات الكبرى

محمد بن سعد زُهَری (۱۶۸-۲۳۰)^۱ برای نخستین بار بخشی از ویژگی های جسمی و

۱. ابن سعد زُهَری، مشهور به کاتب واقدی، اهل بصره است، ولی در بغداد در کنار واقدی (محمد بن عمر، ۱۳۰-۲۰۷) به عنوان کاتب او به تحصیل پرداخت و در واقع بخشی از کتاب طبقات او نیز برگرفته از کتاب های طبقات استادش واقدی است. تنها در یک جلد آن ۱۴۳ بار از واقدی نقل شده که این نشان از آن دارد که ابن سعد بخش بزرگی از کتاب طبقات واقدی و شاید همه آن را - در طبقات خود آورده است. کتاب ابن سعد از طریق دو شاگرد وی؛ حارث بن محمد بن ابی اسامه (م ۲۸۲) و حسین بن محمد بن فهم (م ۲۸۹) به دست ما رسیده است.

اخلاقی حضرت رسول اکرم ﷺ به انضمام روایاتی در باب نوع خوراک، پوشش، لوازم شخصی و نظامی آن حضرت را گزینش و در ۱۴۶ صفحه تنظیم کرده و در پایان، سیره رسول خدا ﷺ در جلد اول کتاب خود قرار داد. این کتاب برای نخستین بار آگاهی‌های جامع و گسترده‌ای را درباره صحابه و تابعین و عالمان تا زمان خود نیز ارائه داده که از لحاظ دقت و وسعت به ندرت در منابع دیگر یافت می‌شود. در واقع باید گفت میان آثار موجود، کهن‌ترین آگاهی‌های شمایل شناسانه نسبت به پیامبر ﷺ، صحابه و تابعین، از «طبقات ابن سعد» است.

بخش نخست «طبقات ابن سعد» نیز با عنوان اخبار النبی ﷺ به بیان سیره پیامبر ﷺ پرداخته. این بخش از اصل طبقات جدا بوده و بعدها توسط احمد بن معروف خُشّاب به طبقات ملحق گردیده است.

دوم: الشمائل النبویه^۱

ابوعیسی محمد بن سوره ترمذی (۲۰۹- ۲۷۹) پس از ابن سعد با تألیف کتاب مستقلی به نام «الشمائل النبویه» جایگاه ویژه‌ای به این مباحث داد و در واقع رشته تازه‌ای در مباحث سیره‌شناسی به روی محققان گشود.

کتاب «شمائل ترمذی» از جهاتی قابل توجه است؛ یکی از این جهت که قبل از او کتاب مستقلی در شمایل و سیره‌نویسی نگاشته نشده است؛ بنابراین، کتاب او قدیمی‌تر از سایر متون است. جهت دیگر، محدّث بودن مؤلف است که در هر باب روایات موجود را جمع‌آوری نموده به سند روایت نیز پرداخته است تا صحت و سقم متن روایات با توجه به جرح و تعدیل راویان آن شناخته شود. با وجود رواج تسامح در

۱. این کتاب به نام‌های الشمائل المحمدیه، شمائل النبی ﷺ، الشمائل المحمدیه و الخصائل المحمدیه نیز آمده است، و به همین عناوین گوناگون طی دوره‌های مختلف به چاپ رسیده است. شمایل به معنای ویژگی‌ها و خصوصیات بدنی و روحی است.

اسناد روایات غیر فقهی، ترمذی اصول و مبانی نقل روایات را در این موضوع نیز رعایت کرده و این بر ارزش کتاب وی افزوده است.

این کتاب با بیش از چهارصد حدیث در ۵۶ باب، صفات خَلْقی و خُلُقی رسول خدا صلی الله علیه و آله را وصف نموده و در مجموع ۱۹۳ روایت اخلاقی مربوط به آن حضرت را بیان کرده است. نزدیک به سی شرح^۱، تلخیص و ترجمه دارد که بهترین شرحی که تاکنون بر آن نوشته شده، «المواهب اللدنیة بالمنح المحمدية» اثر قسطلانی (م. ۹۲۳ق) در ده فصل است.

سوم: عمل الیوم و اللیله

نسائی (احمد بن شعیب صاحب سنن الکبیر، م. ۳۰۳هـ.ق) برای نخستین بار با تألیف «عمل الیوم و اللیلة» انشعابی دیگر در این رشته به وجود آورد و اذکارنویسی را از اخلاق نگاری نیز جدا نمود.

شاگرد نسائی، یعنی ابن سنی (احمد بن محمد الدینوری، م. ۳۶۴ق) نیز به پیروی از استادش به تألیف کتاب «عمل الیوم و اللیلة» که خلاصه‌ای از کتاب استادش بود،

۱. بعضی از شروح شمائل ترمذی را می‌توان چنین نام برد: ۱. ابراهیم بن محمد عرب شاه، شرح الشمائل (م. ۹۳۴هـ.)؛ ۲. احمد بن حجر الهیثمی، اشرف الوسائل (م. ۹۷۳هـ.)؛ ۳. فضل الله بن روزبهان، شرح الفضائل فی شرح الشمائل (م قرن ۱۰هـ.)؛ ۴. علی القاری، جمع الوسائل فی شرح الشمائل (م. ۱۰۱۴هـ.)؛ ۵. ابراهیم اللقانی، بهجة المحافل و اجمل الوسائل بالتعریف برواة الشمائل (م. ۱۰۴۱هـ.)؛ ۶. نور بن محمد الکاشانی، کشف الفضائل، (م قرن ۱۱هـ.)؛ ۷. محمد بن قاسم ابن عبدالله جسوس، الفوائد الجلیلة البهیة علی الشمائل المحمدية (م. ۱۱۸۲هـ.)؛ ۸. اسحاق خواجسی، احمد أفندی، أقوم الوسائل فی ترجمة شرح الترمذی (م. ۱۱۲۰هـ.)؛ ۹. سلیمان بن عمر العجل، المواهب المحمدية (م. ۱۲۰۲هـ.)؛ ۱۰. النبهانی، وسائل الوصول الی شمائل الرسول (م. ۱۲۰۹هـ. به بعد)؛ ۱۱. ابو عبدالله محمد بدرالدین الحسنی، وسیلة الفقیر المحتاج فی شرح شمائل صحیح اللواء التاج (م. ۱۲۶۶هـ.)؛ ۱۲. ابراهیم بن محمد الباجوری، المواهب اللدنیة علی الشمائل المحمدية (م. ۱۲۷۶هـ.) و....

پرداخت که به نام‌های «المجتبی»، «الایجاز فی الحدیث» و «کتاب القناعة» نیز معروف است.^۱

چهارم: اخلاق النبی ﷺ

ابوالشیخ اصفهانی (عبدالله بن محمد بن جعفر انصاری، م. ۳۶۹ق)^۲ مباحث اخلاقی را به صورت ممتاز نگاشت و عملاً تألیف اخلاق‌نگاری، از مباحث چهره‌نگاری، فضیلت‌نگاری و اختصاص‌نگاری جدا شد. این کتاب به لحاظ محتوا با کتاب ترمذی هم افق، ولی بسیار پر حجم‌تر از آن و مشتمل بر ۲۸۴ باب و ۸۹۰ روایت در موضوع اخلاق و رفتار نبوی است. در عین حال، کتاب ترمذی به لحاظ صحت سند بر آن برتری دارد.

جلد نخست این کتاب به بیان مقدمه و صفات اخلاقی مانند: عفو، جود، تواضع و... می‌پردازد. مؤلف در جلد دوم نیز با پی‌گیری بخشی از روایات مربوط به صفات اخلاقی، صفات رفتاری را مانند: راه رفتن و پوشاک رسول خدا ﷺ و... را آورده است. جلد سوم کتاب به بیان روایات مربوط به نیازمندی‌های روزمره مانند غذاها و نوشیدنی‌ها و چگونگی خوردن و نوشیدن و مسائلی مانند محبت به زنان و هدیه به بیماران اختصاص یافته است. جلد چهارم را نیز روایاتی تشکیل می‌دهد که رفتارهای اجتماعی رسول خدا ﷺ را مانند: مشورت با یاران، جواب به سلام دیگران، مشایعت مسافران و گویش فارسی (به عنوان توجه به ملیت‌ها و گویش‌ها) تبیین می‌کند.

۱. عمر کحالة، معجم المؤلفین، ج ۲، ص ۸۰.

۲. ابوالشیخ از دانشمندانی است که به حافظ، صادق و ثقة بودن و داشتن تألیفات زیاد در رشته‌های گوناگون شهره است. وی برای تکمیل آموخته‌های خود سفرهای علمی زیادی نموده است.

پنجم: شرف النبی صلی الله علیه و آله و سلم^۱

از تألیفات ابوسعید خرقوشی (عبدالملک بن محمد بن ابراهیم، م. ۴۰۷ ق) منسوب به محلّه «خرگوش» در نیشابور از علما و محدثان برجسته نیمه پایانی قرن چهارم است. این کتاب که تا اندازه‌ای در ردیف کتاب‌های «دلایل» است، بیشتر به مسائل شخصی زندگی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پرداخته، تا تاریخ اسلام در دوران آن حضرت؛ ولی بحث از شمایل، اخلاق پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، مزاح‌ها و... از مباحث مقدماتی کتاب به شمار می‌آید که پس از آن و بحث انساب و دلایل نبوت آن حضرت در کتب سابقه، به مباحث سیره پرداخته است.

ششم: شمائل النبی صلی الله علیه و آله و سلم

مستغفری سمرقندی (ابوالعباس جعفر بن محمد النسفی، م. ۴۳۳ ق) نیز با تألیف کتاب «شمائل»، به پیروی از راه و روش ترمذی پرداخت و آنچه از شمایل و خصوصیات ظاهری حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم در اختیار داشت را به رشته تحریر در آورد.

هفتم: دلایل النبوه و معرفه احوال صاحب الشریعه^۲

ابوبکر احمد بن حسین بیهقی (۳۸۴ - ۴۵۸ ق) از محدثان بزرگ اهل سنت و متولد «خسروگرد» نیشابور است که در «بیهق» رشد و نمو یافته است.

گرچه هدف اصلی کتاب «دلایل بیهقی» دلایل‌نگاری^۳ است، ولی محتوای آن اخباری

۱. این کتاب به نام دلایل النبوه و در کلام امین الاسلام طبری به نام شرف المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم نیز آمده است. از نسخ عربی بر جای مانده آن، تنها یک نسخه ناقص و یک نسخه ملخص شناخته شده؛ اما فارسی شده آن از نجم الدین بن محمود راوندی (زنده در ۵۷۷، ۵۸۵) در نسخه‌های مختلف به جای مانده که به کوشش محمد روشن (تهران، ۱۳۶۱) با همین عنوان به چاپ رسید.

۲. دلایل النبوه بیهقی با تصحیح عبدالمعطی قلعجی، در هفت مجلد توسط «دارالکتب العلمیه» در سال (۱۴۰۵هـ) چاپ شده است.

۳. دلایل جمع دلیل به معنای راهنما آمده است. کتاب‌های دلایل، به کتاب‌های راهنمای شهرها، راه‌ها و معرفی شخصیت‌ها اطلاق می‌شود.

است که به هر صورت مربوط به شخص پیامبر ﷺ و سیره می‌شود. مطالب این کتاب گوناگون است ولی بخش وسیع و نسبتاً طولانی از آن (پس از بحث مولد النبى ﷺ و اخبار قبل از بعثت) درباره شمایل آن حضرت و سپس بحث از اخلاق و منش ایشان است.

هشتم: الانوار في شمائل النبى المختار

حسین بن مسعود بغوی (م. ۵۱۶ق) این کتاب را تألیف نموده که به تازگی در دو جلد به چاپ رسیده است.^۱

در جلد نخست کتاب، به علت انتخاب و برگزیده شدن پیامبر ﷺ به نبوت، به اختصاصات حضرت، معجزات و دلائل نبوت ایشان و ذکر بعض حوادث اشاره شده. و از بین جلد اول تا انتهای کتاب به شمائل و ویژگی‌های اخلاقی پیامبر ﷺ پرداخته شده است. مجموع دو جلد کتاب دارای ۱۲۵۷ حدیث است که اکثر آن‌ها درباره خُلق و خوی پیامبر ﷺ است. این کتاب نیز در سبک و سیاق همانند کتاب ترمذی است.

نهم: الشمائل بالنور الساطع الكامل

ابن مقرئ (علی بن محمد بن ابراهیم الفزاری، م. ۵۵۲ق) نیز با پیروی از سیاق و روش ترمذی به نگارش «شمائل» پرداخت.

در پایان این بخش یادآوری این نکته ضروری است که کتاب‌های تاریخی همانند «سیره ابن هشام» و «مغازی واقدی» و... گرچه شرح تاریخ زندگی پیامبر ﷺ هستند؛ اما در تدوین سیره نبوی حائز اهمیت بوده و می‌توانند مفید باشند؛ بنابراین نباید در سیره‌نگاری مورد غفلت قرار گیرند.

۱. با تحقیق شیخ ابراهیم یعقوبی، در «دار المکتبی» دمشق، سال ۱۴۲۰ق.

کتاب‌های جدید

دهم: اخلاق النبی صلی الله علیه و آله فی القرآن و السنّه^۱

احمد بن عبدالعزیز بن قاسم الحداد این کتاب را به شیوه‌ای خاص تألیف نموده است. این کتاب از جدیدترین و پرحجم‌ترین کتاب‌هایی است که در این خصوص وجود دارد. شیوه تألیف وی به این صورت است که در ابتدا آیات قرآنی که به صراحت یا اشاره درباره اخلاق است را جمع‌آوری کرده پس از آن هر یک از مفاهیم به دست آمده را در لغت و اصطلاح تعریف و سپس با مراجعه به کتاب‌های حدیثی و تاریخی به ویژه کتاب‌های شمائل نویسی، چگونگی تجلی آن مفهوم را در رسول خدا صلی الله علیه و آله تبیین کرده است.

مطالب این کتاب در سه جلد با ۱۶۴۷ صفحه، یک مقدمه و کلیاتی در مباحث نظری اخلاق و پنج باب تنظیم شده است:

- اخلاق قرآنی ایمانی؛

- اخلاق قرآنی رفتاری؛

- اخلاق قرآنی اجتماعی؛

- اخلاق قرآنی در نبوت و امامت؛

- آثار اخلاق نبوی.

یازدهم: سنن النبی صلی الله علیه و آله

این کتاب را مرحوم علامه طباطبائی رحمته الله در سال ۱۳۵۰ تألیف نموده است. اصل کتاب شامل ۲۱ باب و ۴۱۱ حدیث و ملحقات ۲۳ باب و ۵۰۷ حدیث می‌باشد^۲ که در

۱. دارالمغرب الاسلامی، بیروت، ۱۴۱۹ق.

۲. مترجم در مقدمه کتاب می‌نویسد: «در خلال مدتی که مشغول ترجمه و تطبیق روایات با مدارک بودم، به روایات دیگر در موضوع «سنن» برخورد کردم که از قلم مؤلف بزرگوار افتاده بود. آن‌ها را در جزوه علی‌حده جمع کردم و آن روایات خدمت استاد علامه تقدیم گردید؛ پس از ملاحظه، دستور فرمودند این قسمت نیز

مجموع ۹۱۸ حدیث در این کتاب آمده که البته چند حدیث از اصل کتاب به دستور خود علامه حذف گردیده‌اند.

نکته قابل توجه این‌که مدارک این کتاب، تنها مؤلفات علمای شیعه است و از کتاب‌های عامه، جز چند حدیث از «احیاء العلوم غزالی» و «الدر المنثور سیوطی» چیزی نقل نشده است.

این کتاب به طور کلی شامل سه بخش از برنامه‌های حیات بخش زندگی رسول خدا ﷺ است:

- آداب و سنن آن حضرت با خدای متعال (آداب عبادات و ادعیه و اذکار)؛
- آداب و سنن آن حضرت با طبقات مختلف مردم (آداب معاشرت)؛
- آداب و سنن دیگر آن جناب؛ مانند آداب سفر و غذا خوردن و لباس پوشیدن و امثال اینها (آداب فردی).

دوازدهم: سیمای پیامبر خدا ﷺ^۱

این کتاب توسط مرحوم حاج شیخ عباس قمی نگاشته شده که در واقع کتاب «شمائل ترمذی» را به نحو خلاصه ترجمه کرده است. این اثر، بر خلاف کتاب ترمذی که ۵۶ باب دارد، دارای ۵۱ باب است.

سیزدهم: موسوعة النضرة النعیم فی مکارم اخلاق الرسول الکریم ﷺ^۲

این کتاب که توسط جمعی از مؤلفان فراهم آمده، ۳۶۱ صفت اخلاقی پسندیده و

به عنوان «ملحقات» به اصل کتاب ضمیمه شود. طبق دستور، پس از ذکر هر بابی از اصل کتاب، بابی دیگر به نام «ملحقات» به ترتیب باب‌های کتاب بر آن ضمیمه شد، جز این‌که باب شمائل (از ملحقات) در آخر کتاب ذکر گردید و دو باب دیگر (باب حج و باب نوادر) بر آن اضافه شده است.

۱. مؤسسه در راه حق، ۱۳۶۶ ش.

۲. دار الوسيلة للنشر، جدة، ۱۴۱۸ق، اعداد مجموعة من المتخصصين بإشراف صالح بن عبدالله بن حميد و عبدالرحمن بن محمد بن عبدالرحمن بن ملوح.

ناپسند را جمع‌آوری و بر اساس حروف الفبا تنظیم کرده است. ابتدا هر مفهومی، در لغت و اصطلاح تعریف شده و سپس کاربرد آن در آیات، احادیث و آثار، به صورت لفظی یا معنوی مورد بررسی قرار گرفته است. پس از این بررسی‌ها کاربرد آن مفهوم (جز مفاهیم اخلاقی ناپسند) با ذکر نمونه‌هایی در سیره نبوی نشان داده شده و در پایان، فوائد آن را در زندگی فردی و اجتماعی تبیین کرده است.

این مجموعه در دوازده جلد رحلی تنظیم شده است که به لحاظ سبک معجم‌نویسی، می‌توان آن را دایرة المعارف اخلاق نامید.

چهاردهم: شخصیه الرسول و دعوته فی القرآن الکریم^۱

این کتاب به قلم محمدعلی الهاشمی به رشته تحریر درآمده و مؤلف آن معتقد است با جمع‌آوری و دسته‌بندی آیات، بهترین تصویر را از شخصیت پیامبر صلی الله علیه و آله می‌توان ارائه داد. نویسنده با استخراج و دسته‌بندی موضوعی آیات در طرحی کلی خطوط اصلی شخصیت پیامبر را نشان داده است.

نویسنده برای روشن شدن روح آیات و فضای نزول آن به کتاب‌های اسباب نزول و تفسیرهای قدیم نیز مراجعه نموده؛ اما تأکید می‌کند که اگر بتوان در برخی اخبار که به کتب سیره راه‌یافته شک و تردید کرد، در اخبار «قرآن» این شک راه ندارد. این کتاب دارای چهار فصل است:

- شخصیت بشری پیامبر صلی الله علیه و آله؛

- آمادگی برای قبول رسالت؛

- شخصیت پیامبرانه محمد صلی الله علیه و آله؛

- رسول و مردم.

۱. عالم‌الکتاب، بیروت، ۱۴۰۳ق.

پانزدهم: حدیث القرآن الکریم عن امام الانبیاء و خاتم المرسلین محمد ﷺ^۱
شیخ محمد عبدالفتاح عفی فی نویسنده این کتاب، پیامبر و «قرآن» را به عنوان دو
صفحه از کتابی واحد قلمداد کرده که یکی برای خواندن است و دیگری برای دیدن و
الگو گرفتن. نویسنده با همین نگاه براساس ترتیب تاریخی حوادث، به بیان
شخصیت قرآنی پیامبر ﷺ پرداخته است.

شانزدهم: محمد ﷺ فی القرآن^۲

رضا صدر، نویسنده این کتاب، به معرفی شخصیت پیامبر ﷺ از دیدگاه «قرآن»
پرداخته است. برخی از موضوعات کتاب عبارتند از: بشارت به نبوت پیامبر، ایمان
اسلاف پیامبر، امی بودن پیامبر، اخلاق پیامبر، وحی، رسالت جهانی، دعوت و تبلیغ.

هفدهم: سیدنا محمد رسول الله ﷺ شمائله الحمیده، خصاله المجیده^۳

این اثر از عبدالله سراج الدینی، کاوشی است در شمایل پیامبر اکرم ﷺ و اخلاق
حمیده آن حضرت که علاوه بر شمایل به هر دو معنا (ویژگی های بدنی و صفات
پسندیده) به خطب، معجزات، اختصاصات پیامبر ﷺ و رفتارهای او با صحابه و
تعامل صحابه با حضرت اشاره کرده است.

مؤلف در ابتدای کتاب با استفاده از آیات «قرآن» تأکید کرده که باید شمایل و
خصال پسندیده حضرت را بشناسیم. سپس در صفحات بعدی، روایاتی را از براء بن
عازب و حضرت علی رضی الله عنه در صفات ظاهری و ویژگی های جسمی رسول خدا ﷺ
بیان نموده است.

۱. الدار المصرية اللبنانية، قاهرة، ۱۴۱۵ق.

۲. دار الارقم، لبنان، ۱۴۱۱ق.

۳. مكتبة دار الفلاح، ۱۴۱۰ق.

این کتاب نیز بر پایه آثار موجود در باب «شمایل النبی صلی الله علیه و آله» نوشته شده و از آخرین کتاب‌هایی است که در این فن به نگارش درآمد است.

هجدهم: شیوه فرماندهی پیامبر صلی الله علیه و آله

این کتاب در اصل به زبان عربی توسط محمود شیث خطاب نگاشته شده و توسط عبدالحسین بینش با همین عنوان ترجمه شده است. نویسنده این اثر تا اندازه‌ای توانسته است پژوهش مناسبی در جهت تبیین سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله در بُعد مدیریت نظامی ارائه دهد.

ب) منابع تاریخی زندگی اهل بیت پیامبر علیهم السلام

کتاب‌هایی که زندگی پیامبر صلی الله علیه و آله، و اهل بیت آن حضرت و مناقب و فضایل آنان را مورد بحث قرار داده‌اند نیز، برای شناخت سیره، دارای اهمیت بوده و نباید از آن‌ها غفلت کرد. این نوع از منابع بسیار فراوان است؛ لذا در این جا تنها به ذکر نام مهم‌ترین آن‌ها بسنده می‌کنیم. منابع مذکور از یک منظر به چند دسته تقسیم می‌شوند:

یکم: تواریخ و مناقب ائمه علیهم السلام / منابع شیعی

۱. «الارشاد»، شیخ مفید (م ۴۱۳ق)؛
۲. «اعلام الوری»، طبرسی (م ۵۴۸ق)؛
۳. «کشف الغمه»، اربلی (م ۶۹۳ق)؛
۴. «مناقب آل ابی طالب»، ابن شهر آشوب (م ۵۸۸ق)؛
۵. «مسار الشیعة»، شیخ مفید (م ۴۱۳ق)؛
۶. «تاریخ اهل بیت علیهم السلام»، تحقیق سید محمدرضا حسینی جلالی (معاصر)؛
۷. «روضه الواعظین»، قتال نیشابوری (م ۵۰۸ق)؛
۸. «الثاقب فی المناقب»، ابن حمزه (م ۵۶۰ق)؛

۹. «الصراط المستقیم»، زین الدین بیاضی عاملی (م ۸۷۷ق)؛
۱۰. «مباهج المهج في مناهج الحجج»، قطب الدین کیدری (ق ۶ق)؛
۱۱. «الدر النظیم في مناقب الائمة عليهم السلام اللهمم»، شیخ یوسف بن حاتم شامی (م ۶۶۴ق)؛
۱۲. «احسن الکبار في معرفة الائمة عليهم السلام»، سید محمد بن ابی زید ورامینی. (ق ۸ق)؛
۱۳. «لوامع الانوار»، علی بن حسن زواره ای (ق ۱۰ق)؛
۱۴. «راحة الارواح»، ابوسعید حسن بن حسین واعظ سبزواری (ق ۸ق)؛
۱۵. «شرح الاخبار»، قاضی ابوحنیفه نعمان مغربی (م ۳۶۳ق)؛
۱۶. «تاریخ محمدی»، مولانا شیخ حسن کاشی؛
۱۷. «مختصر احوال النبی صلى الله عليه وآله وسلم و الائمة الاثنی عشر عليهم السلام»، شیخ راشد بن ابراهیم بن اسحاق بحرانی (م ۶۰۵ق)؛
۱۸. «حدیقة الشیعة»، مقدس اردبیلی (م ۹۹۳).

دوم: تواریخ و مناقب ائمه عليهم السلام / منابع غیر شیعی^۱

۱. نشر فضایل اهل بیت پیامبر صلى الله عليه وآله وسلم در بین اهل سنت.

شیوخ فضایل آل محمد صلى الله عليه وآله وسلم در قرون مختلف، وضعیت یکسانی نداشته است و جریان های سیاسی و اجتماعی در گسترش یا محدود شدن آن نقش به سزایی داشته اند؛ ولی آنچه مسلم است این است که از قرون نخستین اسلامی، کسانی از اهل سنت اصرار داشتند فضایل ائمه عليهم السلام را منتشر کنند. چنین کسانی در کتاب های متقدم رجالی اهل سنت با عبارت «فیه تشیع» وصف شده اند. به همین جهت، وثاقت آنان مورد انکار قرار گرفته است.

در مقابل این اقدام افراطی اهل حدیث، عالم بلند پایه اهل حدیث، احمد بن حنبل، روایات فراوانی از فضایل اهل بیت عليهم السلام را در «مسند» خود نقل کرده و در کتاب «فضائل الصحابه» نیز شمار فراوانی از روایات فضایل، به ویژه «حدیث غدیر» را از طرق متعدد نقل نموده و بدین ترتیب در تعدیل مذهب عثمانیه، کوشش قابل ستایشی از خود نشان داده است.

پس از احمد بن حنبل، حنابله بغداد با پیشرفت روز افزون شیعه در این شهر مواجه شدند. روی کار آمدن دولت بویهی شیعی، این روند را تسریع کرد و به دنبال آن، نزاع های ۲۵۰ ساله میان معتزله و شیعه از

یک سو و حنابله از سوی دیگر آغاز شد؛ این مسئله سبب شد تا تعصب اهل حدیث حنبلی نسبت به شیعه شدت یابد و نشر فضایل اهل بیت علیهم السلام محدود شود.

با فروکش کردن این نزاع‌ها در قرن ششم، نگارش کتاب‌هایی درباره اهل بیت علیهم السلام شتاب خاصی گرفت و آثار تعدیل در تستن در برخورد با ائمه علیهم السلام آشکار گردید. افزون بر این، فروپاشی خلافت عباسی در قرن هفتم و وارد شدن مغولان به جهان اسلام و لیبرال بودن برخی از آنان و گرایش «اولجایتو» به رسمیت بخشیدن آن در رواج فضایل اهل بیت علیهم السلام مؤثر بوده است. در این دوره، فضای اجتماعی به گونه‌ای تعدیل شد که برخی از دانشمندان شیعه با شرکت در مجالس حدیث عالمان اهل سنت، مجموعه‌های احادیثی که از طرق آن‌ها در فضایل اهل بیت علیهم السلام رسیده بود یک جا گردآوری کردند. یک نمونه روشن، کتاب عمده ابن بطریق و دیگری کتاب الیقین اثر سید بن طاووس (متولد ۶۶۴هـ) است که تمام روایات آن‌ها از طریق محدثان اهل سنت نقل شده؛ گرچه مؤلفان آن‌ها شیعی مذهبند.

بر آمدن سبط بن جوزی، از خاندان ابن جوزی که حنبلی سرسختی بودند، مؤید تعدیل در حنابله بغداد است. همچنین در قرن ششم، شخصیتی چون امام ابوالفضل یحیی بن سلامه الحصکفی، قاصده‌ای در مدح دوازده امام می‌سراید. و رشیدالدین ابوالفضل میبدی، صاحب «تفسیر کشف الاسرار» و «عدّه الابرار»، بلندترین عبارت‌های ستایشی را درباره ائمه علیهم السلام و فاطمه زهرا علیها السلام به کار می‌برد.

همچنین از حنابله، ابومحمد عبدالرزاق بن عبدالله بن ابی بکر عزالدین اربلی (متولد ۶۶۶) مجموعه‌ای در فضایل امیرمؤمنان علی علیه السلام فراهم کرد. و کتاب معالم العترة النبویة و معارف اهل البيت الفاطمیه العلویه در شرح حال امامان علیهم السلام به وسیله ابو محمد عبدالعزیز بن محمد بن مبارک حنبلی جنابذی (۶۱۱م) نوشته شد.

از میان شافعیان، محمد بن طلحه شافعی (متولد ۶۵۲) کتاب «مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول» را نوشت که با اندک تفاوتی، گویی یک شیعه دوازده امامی آن را تألیف کرده است. نیز محمد بن یوسف بن محمد گنجی شافعی (متولد ۶۵۸) کفایة الطالب را در فضایل امیرمؤمنان علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام فراهم کرده و احمد بن عبدالله الطبری الشافعی المکی (متولد ۶۹۴) کتاب ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی را در ۲۷۱ صفحه تدوین نمود.

در قرن هشتم، حمد الله مستوفی (متولد بعد از ۷۵۰هـ) تاریخ گزیده را نوشته که جهت تبرک از احوال ائمه علیهم السلام شمه‌ای از فضایل آنان را متذکر شده است. در قرن دهم، شمس‌الدین محمد بن طولون (متولد ۹۵۳) کتاب «الشذرات الذهبیة فی تراجم الائمة الاثنی عشریة عند الامامیة» را نگاشته است. وی از علاقه‌مندان به تصوف و عرفان می‌باشد و عرفا و صوفیان نوعاً به ائمه علیهم السلام ابراز علاقه می‌کرده‌اند که محی‌الدین بن عربی برجسته‌ترین آن‌ها، در کتابی با عنوان المناقب برای هر یک از ائمه علیهم السلام، وصفی شیرین آورده است. گرچه برخی از آنان، مثل «جامی» نسبت به شیعه خوش بین نبوده‌اند، اما پیوسته به روش خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و به عظمت آن‌ها اعتقاد داشتند.

همچنین در این قرن، کتاب «احیاء المیت بفضائل اهل البيت علیهم السلام» به وسیله جلال‌الدین السیوطی

۱. «الذرية الطاهرة»، ابو بشر محمد بن احمد انصاری دولابی حنفی (م ۳۱۰ق)؛

۲. «کتاب الآل»، ابن خالویه حسین بن احمد نحوی (م ۳۷۰ق)؛

عبدالرحمن بن ابی بکر الشافعی (متولد ۹۱۱) درباره مناقب و فضائل اهل بیت علیهم السلام تدوین شده است و علی بن عبدالله بن احمد بن علی الشافعی السمهودی (م ۹۱۱) کتاب های «الجواهر الشفاف بفضائل الاشراف» و «جواهر العقدين في فضل الشرفين» را پدید آورد. فضل الله بن روز بهان خنجی (م ۹۲۷) در جایگاه سنی علاقه مند به اهل بیت علیهم السلام کتاب وسیله الخادم الی المخدوم در شرح صلوات چهارده معصوم علیهم السلام را سامان می دهد و مطالب آن را چیزی شبیه عقیده شیعه به اهل بیت علیهم السلام فراهم می آورد. ابن صباغ مالکی (متولد ۸۵۵ هـ. ق) در کتاب ارزش مند «الفصول المهمة في معرفة الائمة» با دقت نسبتاً خوبی، تاریخ زندگی ائمه علیهم السلام نوشته است.

در این عصر همچنین ابن حجر هیثمی (م ۹۷۴) کتاب «الصواعق المحرقة» را در ردّ بر روافض نوشت و مناقب و شرح حال امامان علیهم السلام را به تفصیل بیان کرد؛ البته او کوشیده تا معاویه را نیز از خطاهایی که مرتکب شده، تطهیر کند که مرحوم شوشتری کتاب «الصورم المهرة في نقد الصواعق المحرقة» را در نقد آن فراهم آورده است. کتاب «توضیح الدلائل علی تصحیح الفضائل» به وسیله شهاب الدین احمد بن جلال الدین شافعی از اعلام قرن نهم در مورد فضائل علی علیه السلام و بقیه اهل بیت علیهم السلام تدوین شد. شمس الدین ابی الخیر محمد بن عبدالرحمن الشافعی القاهری (متولد ۹۰۲) کتاب «استجلاب ارتقاء الغرف بحب اقرباء ذوی الشرف» را درباره فضائل کلی اهل بیت علیهم السلام و احمد بن احمد سلامة الشافعی (متولد ۱۰۶۹ ق) کتاب «تحفة الراغب في سیره جماعة من اهل البيت الاطائب» را نوشت و کتاب «اسعاف الراغبين في سیره المصطفى و فضائل اهل بيته الطاهرين» به وسیله محمد بن علی الصبان الشافعی المصری (م ۱۲۰۶) تدوین شد.

در قرون بعد نیز کتاب های متعددی به وسیله دانشمندان اهل سنت درباره فضائل و مناقب ائمه علیهم السلام تدوین شده که کتاب «الاتحاف بحب الاشراف» از شبراوی (متولد ۱۱۷۲) و «نور الابصار» از شبلنجی و «ینایع المؤدة لذوی القرى» از قندوزی حنفی (متولد ۱۲۹۴) و «المقتطفات» از عیدروس بن احمد شافعی (۱۳۴۴ ش) و «تشریح و محاکمه در تاریخ آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم» از قاضی بهلول بهجت افندی (م ۱۳۵۰ ش) از جمله آن ها است.

از آنچه گذشت، روشن شد که در طی قرون و اعصار مختلف، هر از چند گاه برخی از دانشمندان اهل سنت - اعم از مورخان و محدثان - کتابی درباره زندگانی دوازده امام شیعیان علیهم السلام تألیف کرده اند که از منابع مورد توجه مورخان شیعه نیز می باشند. (ر. ک. مجله تاریخ در آیینه پژوهش شماره ۲، مقاله «بررسی کتاب مطالب السوؤل في مناقب آل الرسول صلی الله علیه و آله و سلم»).

۳. «معالم العترة النبوية و معارف اهل البيت الفاطمية العلوية»، عبد العزيز بن محمد گنابادی (م ۶۱۱ق)؛
۴. «مطالب السؤل»، ابن طلحه شافعی (م ۶۵۲ق)
۵. «تذكرة الخواص»، سبط بن جوزی حنفی (م ۶۵۴ق)؛
۶. «ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی»، محب الدین احمد بن عبدالله طبری (م ۶۹۴ق)؛
۷. «تحفه الابرار فی مناقب الائمة الاطهار علیهم السلام»، عمادالدین حسن بن علی طبری (م ۷۰۱ق)؛
۸. «فرائد السمطين»، جوینی خراسانی (م ۷۲۲ق)؛
۹. «الفصول المهمة»، ابن صباغ مالکی (م ۸۵۵ق)؛
۱۰. «وفاء الوفاء بأخبار المصطفى صلی الله علیه و آله و سلم»، سمهودی (م ۹۱۱ق)؛
۱۱. «وسيلة الخادم إلى المخدوم در شرح صلوات چهارده معصوم علیهم السلام»، فضل الله بن روزبهان خنجی (م ۹۲۷ق)؛
۱۲. «الائمة الاثنی عشر علیهم السلام»، شمس الدین محمد بن طولون (م ۹۵۳ق)؛
۱۳. «کنه الاخبار»، منتشر در حوزه عثمانی (م ۱۰۰۸ق)؛
۱۴. «الاتحاف بحب الاشراف»، شبراوی شافعی (م ۱۱۷۱ق)؛
۱۵. «اسعاف الراغبین»، محمد بن علی الصبان المصری (م ۱۲۰۶ق)؛
۱۶. «ینابیع المودة»، قندوزی حنفی (م ۱۲۹۴ق)؛
۱۷. «نور الابصار»، سید مؤمن بن حسن شبلنجی (م ۱۲۹۸ق).

سوم: کتاب های دلائل و معاجز

۱. «دلائل الامامة»، محمد بن جریر طبری امامی (ق ۴ق)؛
۲. «نزہة الکرام و بستان العوام»، محمد بن حسین رازی (ق ۷ق)؛
۳. «الدلائل و المعجزات»، ابوالقاسم کوفی (م ۳۵۲ق)؛

۴. «الثاقب في المناقب»، ابن حمزه (م ۵۶۰ق)؛
۵. «الخرائج و الجرائح»، قطب الدين راوندی (م ۵۷۳ق)؛
۶. «اثبات الهداة»، شيخ حرّ عاملی (م ۱۱۰۴ق)؛
۷. «مدینة معاجز الائمة الاثنی عشر و دلائل الحجج علی البشر»، سیدهاشم بحرانی (م ۱۱۰۷ق).

چهارم: تک نگاری های تاریخ ائمه علیهم السلام / شیعی

۱. کتاب سلیم بن قیس (م ۷۶ق)؛
۲. «مقتل الحسین علیه السلام»، ابو مخنف ازدی (م ۱۵۷ق)؛
۳. «وقعة صفین»، نصر بن مزاحم منقری (م ۲۱۲ق)؛
۴. «المعیار و الموازنة»، ابو جعفر اسکافی (م ۲۲۰ق)؛
۵. «الغارات»، ابراهیم بن محمد ثقفی کوفی (م ۲۸۳ق)؛
۶. «مقاتل الطالبین»، ابو الفرج اصفهانی (م ۳۵۶ق)؛
۷. «عیون اخبار الرضا علیه السلام»، شیخ صدوق (م ۳۸۱ق)؛
۸. «خصائص الائمة علیهم السلام»، شریف رضی (م ۴۰۶ق)؛
۹. «الجمل»، شیخ مفید (م ۴۱۳ق)؛
۱۰. «اللہوف فی قتلی الطفوف»، ابن طاووس (م ۶۶۴)؛
۱۱. «المصرع الشین فی قتل الحسین علیه السلام»، ابن طاووس (م ۶۶۴)؛
۱۲. «مقتل»، ابو مفاخر رازی.

روش تحقیق

با توجه به این که موضوع این تحقیق مسئله ای تاریخی و کلامی است، هم جنبه نقلی دارد و هم جنبه عقلی. بدیهی است از جنبه نقلی به آیات «قرآن کریم»، روایات مأثوره از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه اطهار علیهم السلام و منابع تاریخی استناد شده است. و از جنبه عقلی با

تحلیل منطقی، مطالب مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. این تحقیق از سویی بنیادی و از سوی دیگر توسعه‌ای است و مباحث آن عمدتاً تحلیلی بوده و شیوه جمع‌آوری اطلاعات در آن به صورت کتابخانه‌ای است.

چکیده

منابع مربوط به سیره اهل بیت علیهم السلام در یک دسته‌بندی کلی، علاوه بر «قرآن کریم» و تفاسیر آن به منابع «روایی و تاریخی» و از جهت مذهب نویسندگانشان به «شیعه و سنی» تقسیم می‌شوند.

مهم‌ترین منابع روایی شیعه علاوه بر کتب اربعه، «نهج البلاغه»، «صحیفه سجّادیه»، «خصال شیخ صدوق»، «امالی شیخ مفید»، «الاحتجاج علی اهل اللجاج» تألیف مرحوم طبرسی، «بحار الانوار» و «وسائل الشیعه» هستند.

مهم‌ترین منابع روایی اهل سنت صحاح سته و مسندها می‌باشند. مهم‌ترین منابع تاریخی کهن و معاصر مربوط به سیره نبوی و علوی و از شیعه و سنی به اختصار معرفی شد.

پرسش

۱. موسوعه‌های روایی شیعه و سنی را که می‌توانند در تدوین سیره اهل بیت علیهم السلام به عنوان منبع قرار گیرند، به اختصار معرفی کنید.
۲. نخستین کتاب تاریخی که به سیره پیامبر صلی الله علیه و آله پرداخته، کدام است؟ معرفی کنید.
۳. مهم‌ترین منابع تاریخی مربوط به سیره نبوی را نام ببرید و به اختصار معرفی کنید.
۴. مهم‌ترین منابع تاریخی را که توسط عالمان اهل سنت درباره امامان شیعه نوشته شده است، نام ببرید.